

Myter om Hals (III) Hvornår var det nu det var - 1658 eller 1659?

I den redaktionelle indledning i Ting og Tider 8 skriver redaktøren Henrik Gjøde Nielsen følgende: "Ting og Tider 8 indledes af ph.d., cand.jur. Svend Gram Jensen, som fortsætter sin serie med artiklen "Myter om Hals (III) - Hvornår var det nu det var - 1658 eller 1659?", i hvilken forfatteren med vanlig juridisk grundighed og praktisk talt uimodsigelig og velformuleret argumentation tager et (misforstået) hjørne af Hals' historie op til behandling. Det er redaktionen en glæde, at Svend Gram Jensen fortsætter dette vigtige arbejde, også når det betyder, at museets leder må stå for skud."

Af Svend Gram Jensen

De ulyksalige svenskekrige 1657-58 og 1658-60 afsluttedes som bekendt den 27. maj 1660 med undertegnelsen af freden i København, der cementerede den ved roskildefreden den 26. februar 1658 stedfundne afståelse af provinserne øst for Øresund. Om dette triste kapitel i Danmarks historie har Finn Askgaard og Gunnar Olsen skrevet en læseværdig og spændende bog: *En kamp for livet. Svenskekrigene 1657-60* (1958)¹⁾. Bogen, der indgik i serien *Vi og vor Fortid*, giver god besked om, hvad der hændte dengang. I denne bog er Hals Skanse imidlertid slet ikke omtalt, og lokalpatrioter vil derfor være nødt til at søge andre fremstillinger for at finde oplysninger om et overrumplingsforsøg, hvorunder en eskadre af tre svenske orlogsskibe i august 1659 søgte at erobre Hals Skanse.

Således har kirkehistorikeren Holger F. Rørdam (1830-1913) i *Samlinger til jysk Historie og Topografi*, bd. VIII (1880-81) s. 364-370 offentliggjort en lille artikel "Om Skansen ved Hals i Svenske krigen 1657-9". Heri omtales major Anders Lauridsen, "der den 16de Avgust 1659 med Held afviste et Forsøg af tre svenske Orlogsskibe paa at erobre Skansen". Dr. Rørdams vigtigste kilde er en samtidig vise, som han publicerer i artiklen. Visen udgør et såkaldt *akrostikon*, idet begyndelsesbogstaverne fra hvert af de 15 vers tilsammen danner navnet på den tapre major. Det originale tryk, "Prentet i Kiøbenhaffn, Aar 1660", betegner Rørdam som "en meget stor typografisk Sjeldenhed", men angiver ikke hvor han har hittet det²⁾. Ifølge overskriften til visen skal overrumplingsforsøget have fundet sted "den 15. Augusti forgangen Aar [altså: 1659]".

At denne episode skal tidsfæstes til 1659 bekræftes til overflod af en indførsel i Hals birketingbog, som dr. Rørdam dog nok næppe har haft kendskab til. Ifølge tingbogens beretning, der er dateret den 29. oktober 1659, kom "forleden den 15. Augustij", om eftermiddagen, tre svenske orlogsskibe sejlene, der - efter at være ankret op i Vejdybet kl. 15 - udsatte seks bemandede både kl. 17 i den hensigt at foretage et landgangsforsøg ved Hals skibsbro. Fra kl. 19 beskød svenskerne med falconetter de danske stillinger ved

skansen og skibsbroen, ligesom danskerne besvarede ilden, selv om de led under mangel på krudt. Beskydningen ophørte først efter midnat, da fjenden retirerede uden at have opnået noget som helst. Den 16. august fortsattes fjendtlighederne, indtil eskadren opgav sit forehavende og sejlede bort.

På denne baggrund forekommer det besynderligt, at postmester Carl Klitgaard³⁾, der var en eminent kender af Vendsyssels historie, har følt sig foranlediget til at drage dateringen af denne tildragelse i tvivl. I *Jyske Samlinger*, Ny række, bd. III (1954-56) s. 93 ff. henlægger Klitgaard, anførte sted s. 107 med note 46, denne episode til 1658, selv om forfatteren - som det fremgår af hans artikel - var bekendt med tingbogens beretning.

I dette tilfælde er det en smal sag at følge mytens opkomst og vækst. Postmester Klitgaard bidrog samme år (1955) også til *Vendsysselske Aarbøger* bd. XXI (1955-56) med en artikel om "Vendsyssel under Svenske krigen 1657-60". Heri hedder det (s. 85), at den svenske konge genoptog krigen mod Danmark i juli 1658, "og i August [1658] kom Fjenderne atter til Vendsyssel. Om Eftermiddagen kl. 3 d. 15. August ankrede 3 svenske Orlogsskibe op paa Dybet ved Hals og hejsede dansk Flag. Et Par Timer senere udsatte de Baade og "Sloffer" (vel en Art Flaader) bemanded med Folk og roede ind til Hals Bro, hvor de begyndte at skyde med Falconetter (dvs. smaa Kanoner), og dermed fortsatte de til Kl. ca. 7 [skal ifølge tingbogen være: "efter midnat"], da de atter trak sig tilbage til Skibene efter at have afgivet 12 skud. Fra Hals Skanse blev kun affyret 2 kanonskud, men nogle af Svenskernes Baade blev ramt af Bøssekugler, og større Skade vilde de nok have lidt, om Skansen havde haft mere Krudt, siges der i Rapporten. Næste Dags Morgen forsøgte Svenskerne atter at gøre Landgang, men major Anders Lauridsen havde nu faaet tilkaldt Omegnens Bønder, som til Hest red ved Stranden, og som Svenskerne antog for en Rytterstyrke, og da majoren ligeledes lod Baverne tænde for at alarmere Egnens Landeværn, opgav Svenskerne ved Aftenstid den paataenkte Landgang. Beretningen om denne Episode er dateret 29. Okt. 1659 og underskrevet af Præsten Gregers Davidsen i Hals, Birkefogeden i Hals Knud Jensen Juel, Ridefogeden til Gettrup i Ulsted Sogn Peder Christensen Munk m.fl."

Klitgaard tilsidesætter således begge de samtidige kilder og henlægger vilkårligt episoden til 1658. Herom hedder det anførte sted s. 86 med note 29: "Angrebet fandt *utvivlsomt* [min udhævelse] Sted 1658, thi i August 1659 var Svenskerne atter ude af Jylland, og et Angreb paa Hals Skanse af 2 [skal være 3] Skibe kunde kun blive en tom Demonstration". Anvendelsen af ordet "utvivlsomt" i notens tekst får uvægerligt en jurist til at tænke på det gamle prokuratorkneb - at hvor argumentationen er svag, bør stemmen hæves.

Klitgaards datering blev straks, om end med visse modifikationer, overtaget af viceskoleinspektør Jens Gregersen (1896-1976), der i sin fremstilling af "Hals Skanses Historie" i *Fra Himmerland og Kjær Herred* bd. XIX (1955-1956) skriver: "I en datidig vise omtales et angreb fra søen 15. august 1659. Visen er rimeligvis dateret et år forkert. Angrebet har formodentlig fundet sted **1658** [min udhævelse] før den svenske landhærs besættelse af skansen. Efter at Jylland var besat af polske og brandenburgske tropper, skulle man jo ikke synes, at et isoleret angreb på Hals fra søen havde nogen militær betydning." Men Gregersen tilføjer forsigtigvis: "Dog kan det ikke helt udelukkes, at der også kunne være et vist formål med at ødelægge Hals skanse, hvis det kunne lykkes med en sådan "kommandoraid". Skansen kunne jo tjene til base for et

eventuelt angreb mod svenskerne i Kattegat. Hollænderne interesserede sig for en sådan.” (Anførte sted s. 250.)

Skoleinspektør Kr. Værnfelt (1886-1980) bygger derimod helt ukritisk på Klitgaard i sin skildring af Anders Lauridsen i *Fra Himmerland og Kjær Herred* bd. XXVIII (1967). Selv den forkerte angivelse af antallet af angribende orlogsskibe til 2 går igen.

Uden forbehold af nogen art hedder det anførte sted s. 73 f.: ”Den 15. og 16. august 1658 [min udhævelse] angreb en svensk flaade Hals Skanse, hvor den tapre major Anders Lauridsen nu var kommandant; han havde kun omkring 100 mand infanteri til at forsvare skansen med, - og kun ganske lidt ammunition. To [skal være: tre] store svenske orlogsskibe ankrede den 15. august op i Vejdybet og sendte hen ad aften en vel bemanded flotille af baade og ”sloffer” ind gennem fjorden mod skibsbroen, hvis ”hoved” de erobrede, men som de efter hidsig fægtning atter maatte opgive [det her udhævede nævnes overhovedet ikke i kilderne!]. Majoren havde befalede sognets mænd og karle at møde bevæbnede i Hals, og han havde ogsaa bedt omegnens folk om hjælp, og mange fulgte kaldet. Knud Juel i Hals fogedgaard, hans aldrende svigerfader Per Munk paa Gettrup og flere af egnens knaber hjalp Anders Lauridsen i kampen, og om aftenen lod han baverne tænde for at kalde lokalbefolkningen under vaaben.

Dagen efter sendte han store flokke af beredne bønder, forsynet med lange stager eller granspir, ud langs fjorden til Sønderskoven og Bisnap, og svenskerne, som hele dagen lurede paa at gøre landgang og tage skansen fra landsiden og gjorde flere forsøg herpaa, opgav til sidst, idet de nemlig antog rytterne for at være en afdeling lansenerer, som var kommen majoren til undsætning. Hen imod aften lettede de og sejlede bort. ...”

Museumsinspektør, cand.phil. Henrik Gjøde Nielsen tidsfæster ligesom Klitgaard, Gregersen og Værnfelt denne begivenhed til 1658. I hans bog *Blot Brudstykker* (1994) hedder det: ”Den 15. august 1658 [min udhævelse], ved tretiden om eftermiddagen, dukkede tre svenske krigsskibe op ved fjordmundingen, og ved femtiden udsendte de både med landgangstropper, angiveligt henved 3.000 mand.” (Anførte sted s. 91).

Det samme gælder Gjøde Niensens i 1998 udkomne bog om *Hugo Matthiessens Hals*. Her står der på s. 43: ”Den 15. august 1658 [min udhævelse] dukkede tre orlogsfartøjer under dansk flag op i indsejlingen til Limfjorden. Ret ud for Hals Skanse strøg man de danske flag, og hejste i stedet de svenske. Fra omkring kl. 3 eftermiddag [skal være: kl. 5 eftermiddag] til kl. 1 om natten udkæmpedes der en voldsom [sic!] artilleriduel, der endte med, at svenskerne trak sig tilbage for en stund. På Skansen var situationen kritisk; man havde bogstaveligt talt brugt al ammunition, og da de svenske fartøjer fortsat lå ud for fjordmundingen kunne man imødese en landgang ved daggry. Ganske vist havde Anders Lauridsen i løbet af dagen og aftenen fået hidkaldt landmilitseren⁴⁾, men da de svenske styrker om morgenen satte landgangsstyrkerne i små både, havde man fortsat ingen ammunition. Angiveligt skulle svenskerne have sendt omkring 3.000 mand ind mod skansen, hvilket dog må være noget overdrevet, men gør historien bedre.”

Gjøde Nielsen må helt have overset de blinkende advarselsslamper, der fremgår af min lille artikel i *Jyske Samlinger*, Ny række 19,1 (1991), om ”Den ny stad og fæstning Hals”. Her har jeg gjort et stilfærdigt forsøg på at ramme

en pæl gennem myten om, at den omtalte episode skulle have fundet sted i 1658. I selve teksten (s. 155) indskrænker jeg mig dog til at anføre: "Allerede i oktober 1657 blev den nyopførte skanse erobret af svenske tropper. Efter roskildefreden rykkede danske soldater atter ind på skansen, hvis kommandant nu blev den bondefødte major Anders Lauridsen (død 1672); *ifølge en samtidig vise skal han med tapperhed og list have afværget et svensk angreb i august 1659* [udhævet her]" Krudtet sparede jeg til noten (note 16), som fik følgende ordlyd:

"Se Holger Fr. Rørdam: "Om Skansen ved Hals i Svenskekrigen 1657-9" i *Samlinger til Jysk Historie og Topografi* VIII (1880-81) s. 364 ff.

Om major Anders Lauridsen kan der også henvises til J. Gregersen: "Hals Skanses historie" i *Fra Himmerland og Kjær Herred* XIX (1955-56) s. 224 ff. (s. 248 ff.) og Kr. Værnfelt: "Kjær herreds knaber og deres frænder" i *Fra Himmerland og Kjær Herred* XXVIII (1967) s. 5 ff. (s. 73 f.). De to sidstnævnte forfattere vil i øvrigt begge henlægge Anders Lauridsens bedrift til 1658."

Hvorfor jeg i denne sammenhæng har "fredet" Carl Klitgaard, der dog er ophavsmand til myten, står mig i dag uklart. Men med nærværende artikel er linjerne i hvert fald trukket klart op - fra Klitgaard over Gregersen til Værnfelt og Gjøde Nielsen.

En urigtig datering bliver imidlertid ikke rigtig af, at den godtages af senere forfattere. De samtidige kilder (visen og tingbogen) taler jo deres eget tydelige sprog.

I visen, i det andet vers, står skrevet:

Nu forgangen Waar
Der mand hundred Aar
Sexten gang mon skriffve,
Der til nie halfftresindstiffve,
Anders Lauridtzøn
Da fortiente Løn.

Og tingbogens sprog er ikke mindre klart. Når det i en indførsel, dateret den 29. oktober 1659, hedder *forleden den 15. Augustij*, turde det være oplagt, at der sigtes til den 15. august s.å., altså 1659.

Noter og henvisninger

¹⁾ En kortfattet oversigt over svenskekrigene har Carsten Porskrog Rasmussen givet i det af Steen Busck og Henning Poulsen redigerede samleværk: *Danmarks historie - i grundtræk* (2000) kap. 9. Se om Karl Gustav-krigene anførte sted s. 142 ff.

²⁾ Trykket er så sjældent, at Det Kongelige Bibliotek ikke er i besiddelse af noget eksemplar. Det findes i Karen Brahes Bibliotek (Landsarkivet for Fyn) som nr. U17-147, indbundet sammen med 92 andre tryk i et tykt, skrøbeligt bind (nr. U. 17-102). Det er antageligt dette eksemplar, som dr. Rørdam - der 1876-83 var sognepræst i Brændekilde-Bellinge på Fyn - har benyttet som tekstgrundlag for sin publicering af visen.

³⁾ Carl Klitgaard (1868-1957) indledte i 1885 sin postale løbebane som elev ved postkontoret i Hals, hvor hans farbroder Thomas Klitgaard (1829-1889) drev en betydelig købmandsforretning. En anden farbroder var kaptajn Christen Julius Klitgaard (1835-1917), der i en årrække (indtil 1886) også boede i Hals. Christen Klitgaard havde i et par år drevet hvalfangst. I en egenhændig levnedssberetning fra 1911 fortæller han, at han i 1867 på hvalfangst under Island skød flere hvaler dér end

nogen anden før ham. Det oprindelige "hvalgab" på torvet i Hals udgjordes af kæbebenet fra en hval, som kaptajn Klitgaard havde skudt i Ishavet i 1868.

4) En landmilits blev i Danmark først oprettet i 1701 af Frederik 4.

Hals Skanse, tegnet af Daniel Bruun, 1889. Billede: Hals Arkiv B8952.

Hals Skanse, omkring 1900. Billede: Hals Arkiv B8197.

Denne artikel er tidligere publiceret i Ting og Tider 8, udgivet 2001 af Hals Museum og Museumsforeningen for Hals Museum.